

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA IQTISODIY MUNOSABATLARNING RIVOJLANISHI

Olimova Zulfiyaxon Ibrohimjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy

fanlar fakulteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

zulfiyaolimova98@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxoro amirligida iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi, turli xil hunarmandchilik soha va tarmoqlarining rivojlanishi, mamlakatda iqtisodiy hayotni mustahkalash uchun amalga oshirilgan ishlar va ularning natijalari, hunarmanchilik sohasida faoliyat olib boruvchi kishilarning soliq to'lashdagi munosabatlari va boshqa shu kabi masalalarga alohida to'xtalib o'tilgan. Bundan tashqari iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga Rossiya imperiyasining ko'rsatgan ta'siri haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy munosabatlar, Rossiya imperiyasi, soliq, Qarshi, Shaxrisabz, Kattaqo'rg'on, Iroq do'ppilari, metallsozlik, Qarshi, kulolchilik, temirchilik, misgarlik, G'uzor, zargarlik.

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется развитию экономических отношений в Бухарском эмирате в конце XIX-начале XX века, развитию различных отраслей и отраслей ремесел, проведенной работе по укреплению экономической жизни в стране и их результатам, взаимоотношениям лиц, осуществляющих деятельность в сфере ремесел, по уплате налогов и другим подобным вопросам. Кроме того, приводятся данные о влиянии Российской империи на развитие экономических отношений.

Ключевые слова: экономические отношения, Российская империя, налог, Карши, Шахрисабз, Каттакурган, иракские тубетейки, металлургия, Карши, гончарное дело, кузнечное дело, медное дело, Гузар, ювелирное дело.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

Annotation

This article specifically addresses the development of economic relations in the emirate of Bukhara in the late 19th and early 20th centuries, the development of various fields and branches of crafts, the work carried out to strengthen economic life in the country and their results, the relations of people working in the field of crafts in taxation and other similar issues. In addition, information on the influence of the Russian Empire on the development of economic relations is also given.

Keywords: economic relations, Russian Empire, tax, counter, Shahrisabz, Cuttack, Iraqi doppelgängers, metalworking, counter, pottery, ironmaking, misery, Vulture, jewelry.

XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo hududidagi eng yirik davlatlardan biri hisoblangan Buxoro amirligi Rossiya imperiyasining yarim mustamlaksi hisoblanib, tashqi aloqalarda Rossiyaga qaram, ichki masalalarda esa birmuncha mustaqil edi, ammo amirlikdagi boshqaruv 1885-yilda Rossiya imperiyasining Buxorodagi siyosiy agentligi tomonidan qat'iy nazorat ostiga olingan. Mamlakat iqtisodiy munosabatlar jihatdan unchalik yaxshi rivojlanmagan bo'lib, aholining asosiy mashg'uloti sun'iy sug'orish bilan uzviy bog'langan dehqonchilikdan iborat edi. Bu davrda mamlakatda tabaqalashtirish tartibiga amal qilinib, amir, uning amaldor va a'yonlari yuqori tabaqa vakillari hisoblanib, keng imtiyozlarga ega edilar. Davlatni boshqarish ishlarida ruhoniylarning ta'siri kuchli bo'lib, mamlakatdagi huquq – tartibot ishlari islom huquqi asosida amalga oshirilgan. Ruhoniyardan keyin boy savdogarlarning nufuzi jamiyatda ta'sirchan kuchga ega bo'lib, iqtisodiy jihatdan qudratli tijoratvhilar salmog'i anchaginani tashkil qilar edi.

Buxoro amirligidagi asosiy xunarmandchilik markazlari sifatida shaxarlar katta o'rin tutsada, ayrim yirik qishloqlarda xunarmandchilikning ba'zi turlari rivoj topdi. Butun o'rta asrlarda bo'lganidek, xunarmandlar bu davrda xam o'z uyushmalari-kasaba, sexlarga ega bo'lib, ularning tashkil topishi ma'lum turdagi maxsulot ishlab chiqarish jarayoni ustidan nazorat o'rnatishga, bu soxada o'z monopoliyasini, ya'ni maxsulotni ishlab chiqarishga bo'lgan yagona huquqini saqlash va raqobatga dosh berishga intilish bilan bog'liq edi. Xunarmandchilikning barcha soxalarida bunday

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

uyushmalar mavjud bo'lib, uni saylab qo'yiladigan kishi-rais yoki oqsoqol boshqargan. Odatda bunday lavozimga tajribali va katta xurmatga ega bo'lgan keksa kishilar saylangan. Hunarmandlar ishlab chiqargan maxsulotlarining narxini belgilashda, turli soliqlarni yig'ishda, usta va yollanib ishlaydigan shogir (xalfa) munosabatlarini, xo'jalik munosabatlarini olib borishda uyushma raisining vazifasi katta bo'lgan.

Hunarmandlar o'z uyushmalariga ega bo'lsalarda, o'zlariga tegishli aloxida ustaxonalarda ishlaganlar. Xar bir ustaning o'z yordamchilari, shogirdlari bo'lib, odatda shogirdlikka ustaning o'g'illari yoki qarindoshlari olingan. Chertdan shogird yollash juda kam uchraydigan xolat bo'lib, xunarmandchilik sirlari avloddan-avlodga, otadan-o'g'ilga o'tib, kelgan. Buxoro amirligida oldingi davrlaridagidek to'qimachilik xunarmandchilikning yetakchi tarmog'i bo'lib qoldi. Uning taraqqiyoti, bir tomondan ichki va tashqi bozorda bu turdagi maxsulotlarga talab kattaligi tufayli, ikkinchi tomondan maxalliy xom ashyo manbalari (paxta, jun, ipak) yetarli ekanligiga bog'liq edi. To'qimachilikning ip yigirish, matolar (bo'z, alacha, chit) to'qish, tayyor kiyimlar tikish, gilamchilik va boshqa soxalari ancha rivojlangan edi. Buxoroning zarbof to'nlari, Shaxrisabzning Iroqi do'ppilari, Samarqandlik ustalarning ipak buyumlari, ayniqsa mashxur edi.

Kulolchilik amirlikning ko'pgina joylarida rivojlangan edi. Uning asosiy markazlari G'ijduvon, Qarshi, Shaxrisabz, Kattaqo'rg'on va boshqa shaxarlar bo'lib, bu yerlik kulollar maxsulotiga talab ancha yuqori bo'lgan. Bu davr kulolchiligida O'rta Osiyoning ko'pgina kulolchilik rayonlariga xos bo'lgan motivlar (turli gul va o'simliklar tasviri, geometrik naqshlar), turli xayvonlar, qushlar, xasharotlarni yoki ular tanasining bir qismini shartli ravishda tasvirlash kosagar ustalar tomonidan keng qo'llanilgan. Rossiya istilosidan keyin bu mamlakatdan keltirilayotgan fabrika maxsulotlari (chinni) ning ko'payishi bilan O'rta Osiyoda kulolchilik bir qadar orqaga ketdi. Lekin bu narsa ko'proq Turkiston general-gubernatorligi xududidagi yerlarga qarashli bo'lib, amirlikda esa bu soxa yanada rivojlanib bordi. Maxalliy kulollar endi gul uchun vazalar, yirik dekorativ vazalar, mevalar qo'yish uchun mo'ljallangan idishlar yasab, o'z maxsulotlari turlarini yanada ko'paytirdilar. *Metallsozlik.* Amirlikda metallga ishlov berish va metall buyumlar yasash xam yetarlicha rivojlangan edi. Xonlikning tog'lik tumanlari (Shaxrisabz,

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

Boysun, Sherobod)da qadim davrlardan boshlab turli ma'danlar qazib olingan bo'lib, bu konlardan foydalanish ba'zi tanaffuslar bilan to XX asr boshlarigacha davom etdi. Metallga ishlov berish va metall bumlar yasashni o'z navbatida yanada mayda tarmoqlarga bo'linib ketadigan 4 asosiy turi — temirchilik, misgarlik, cho'yan quyish (degrezlik), rixtagarlik turlari xam mavjud bo'lib, bu soxalarda mexnat qurollari bilan bir qatorda kundalik va maishiy turmushda boshqa soxalarda zarur bo'ladigan ko'plab buyumlar ishlab chiqarilar edi. ¹Temirchi ustalar (chilangarlar) qishloq xo'jaligida va kundalik turmushda ishlatiladigan mexnat qurollari yasaganlar. Ko'pgina shaxarlarda temirchi ustalarning maxsus maxallalari (Temirchi, Guzari chilangaron) borligi xunarmandchilikning bu turi ancha taraqqiy etganligidan dalolat beradi. Misgarlik asosan yirik shaxarlarda rivojlanagan. Misgar ustalar turli idishlar, chilim va boshqa buyumlar yasashgan. Mis asosan Rossiyadan keltirilgan. Misdan ishlangan idishlarga nafis naqshlar tushirilgan bo'lib, ular ichki bozor ehtiyojini to'liq ta'minlab qo'shni o'lkalarga xam chiqarilgan. Cho'yan quyish yoki degrezlik metallga ishlov beruvchi kustar sagnoat turlari ichida katta ahamiyatga ega edi. Degrezlar asosan shaxarlarda maxsus guzarlarda yashaganlar. Ular cho'yandan qozon, chiroq, manqaldon va boshqa buyumlar yasashgan. Rixtagarlikda bronzadan ko'proq foydalanilgan. Rixtagarlar Buxoroning deyarli xamma shaxarlarida mavjud edi. Bu ustalar turli buyumlar, taqinchoqlar yasaganlar, ba'zi mis idishlarning qismlari, bo'yni, dastasi kabilar bronzadan yasalgan.

Xunarmandchilik turlari ichida zargarlik xam qadimiy xunarmandchilik soxalaridan biri sanalgan. Zargar ustalar qimmatbaxo toshlar va metallardan, rangli shishalardan turli taqinchoqlar yasaganlar. Buxoro zargarlarining maxsulotlari o'z chiroy va nafisligi bilan ancha mashxur bo'lgan.

Xunarmandchilik turlari ichida ko'ndchilik (teriga ishlov berish, charmgar), yog'ochga ishlov berish-duradgorlik, turli oziq-ovqat maxsulotlari tayyorlaydigan (nowoylar, oshpazlar, baqqollar va boshqalar) xunarmandchilik turlari xam mavjud bo'lganligini aytib o'tish lozim.

¹ <https://ziyouz.com> sayti

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

Amirlikdagi xunamarmandchilik faqatgina shaxarlardagina emas, balki yirik-yirik qishloqlarda xam rivojlangan bo‘lib, xunarmand ustalarning asosiy maxsulotlari ichki bozor extiyojini to‘liq ta‘minlab qolmasdan, tashqi bozorga xam chiqarilgan. XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro amirligi hududlarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi davlat iqtisodiy hayoti va moliya xo‘jaligida katta yo‘qotishlarga olib keldi. Xazinaga kelib tushadigan soliqlar va turli yig‘imlarning miqdori davlat hududlarining qisqarishi evaziga yildan-yilga kamayib bordi. Ayni vaqtda amirlikning qolgan hududlarida Rossiya imperiyasi sanoatchilari tomonidan bir qator zavod va fabrikalarning qurilishi, temir yo‘lining kirib kelishi, rus banklari filiallarining ochilishi esa bu yerda sanoat ishlab chiqarishning yuzaga kelishi, ayni vaqtda qishloq xo‘jaligi, xususan chorvachilik, qorako‘lchilik, ipakchilik, paxtachilik maxsulotlariga talabning ortib borishi esa bu sohalarning ma‘lum darajada kengayib borishigi sharoit yaratdi. Buxoro amirligida yerga egalik munosabatlari iqtisodiy hayotda katta ahamiyatga ega bo‘lib, yer egaligining davlat, xususiy, vaqf kabi turlari bo‘lgan. Qishloq aholisining katta qismi yersiz dehqonlar bo‘lib, ular ijaraga yer olib ishlaganlar. Shahar aholisining asosini tashkil qilgan hunarmandlar hayoti ham og‘ir soliqlar sababli juda qiyin kechgan. Buxoro amirligining xalq xo‘jaligida dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq sohalari katta ahamiyat kasb etgan. Aholidan xiroj, zakot, boj, to‘la, yaksara, nimsara kabi soliqlar undirib olingan. Xiva xonligi va Buxoro amirligining Rossiya imperiyasining mustamlakalari ekanligi va bu davlatlarning boshqaruvi va ayni vaqtda ularning tashqi siyosiy va iqtisodiy munosabatlari ustidan nazorat qilish bevosita Turkiston general-gubernatorligi vakolatlariga kiritilgan. Amirlik iqtisodiyotidagi bu sifat o‘zgarishlari soliqlar tarkibi va yo‘nalishlarini o‘zgartirishga va ularni zamon talablariga moslashtirishga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatdi va ularning miqdori hamda soni o‘zgarib bordi. XX asr boshlariga kelib (1912 y) Buxoro amirligida jami soliqlarning taxminan 55 foizi yer solig‘ini tashkil qilgan bo‘lsa, savdodan olinadigan soliq miqdori 37 foizga yaqin, chorvadan keladigan soliq daromadi esa 8 foizdan ortiqroq bo‘lgan. Pul ko‘rinishida bu tegishli ravishda taxminan 1850 ming so‘m, 1225 ming so‘m, 270 ming so‘mni, jami 3345 ming so‘mni tashkil qilgan.²

² Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O’. Vatan tarixi. Toshkent-2020

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

Mustamlaka tizimining iqtisodiy sohada amalga oshirib borgan siyosati natijasida XIX asrning oxiri-XX asrning boshlariga kelib, Buxoro amirligi bozorlari ham imperiya sanoat mahsulotlari tomonidan egallandi. Amirlikning qishloq tumanlari esa mustamlaka manfaatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda paxta yetishtirishga moslashtirila boshlandi. Ayniqsa bu davrda paxtaning Amerika navini yetishtirish joriy etildi. Garchi bu paxtachilik sohasida mahalliy dexqonlar uchun yangilik bo'lsada, biroq u kutilgan natijani bermadi.

Bu paxta navi mahalliy paxta navlardan farqli ravishda munosabat talab qilib, chanoqlar ochilgach, hosilni zudlik bilan terib olishni talab qilar edi. Hosilni baholash esa bir qancha kechikishlar bilan, ya'ni u o'z qimmatini yo'qota boshlaganda amalga oshirilishi natijasida paxtakorlar bu navni yetishtirishda voz kecha boshladilar. 1912 yilda Buxoroda banklar, paxtachilik sanoati vakillari ishtirokida o'tkazilgan kengashda hosilni oldindan baholash maqsadga muvofiq emasligi va soliqqa tortishning tanob tizimiga o'tish haqidagi masala qo'yildi. Biroq bu takliflarni Buxoro hukumati qo'llab-quvvatlamadi. Buxoroda tanob yig'imi yer solig'i turlaridan biri edi. U xiroj- muqosima qo'llanilib bo'lmaydigan tez buzuladigan mahsulotlardan olinar edi. Masalan, bir tanob uzumzordan 12 tanga, bedazordan 8 tanga undirilar

edi.

Buxoro amirligi iqtisodiyotida chorvachilik aloxida o'rin egallardi. Bu yerda bir necha yuz ming bosh mol boqilardi. Chorvachilikdan ko'rilgan daromadlarga maxsus soliq-zakot joriy qilingandi. 1902 -yilda zakotning rasmiy ravishda quyidagi miqdorlari joriy etilgan: besh bosh tuyadan — bitta qo'y; 40-100 bosh qo'y yoki echkidan - bitta qo'y yoki echki; 101-200 tasidan — ikkita qo'y yoki echki va xokazo. Chorva mollari vaqti-vaqti bilan ro'yxatdan o'tkazilib, har 500 boshdan qo'shimcha bitta qo'y yoki echki olinardi. Tovar-pul munosabatlarining rivojlanib borishi natijasida zakotni pul shaklida undirish uchun sharoit yaratildi. Yigirmanchi asrning dastlabki o'n yilligida xo'jalikda kamida 40 ta qo'y yoki echki bo'lganida, har bir qo'y xisobidan 0.5 tanga, har bir echkidan chorak tanga miqdorida soliq undirilgan.³

³ <https://arxiv.uz> sayti

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligida iqtisodiy munosabatlar sezilarli darajada rivojlandi. Bu davrda amirlik agrar davlat bo'lib qolgan bo'lsada, savdo, hunarmandchilik va transport infratuzilmasida muayyan o'zgarishlar yuz berdi. Rossiya imperiyasi bilan savdo aloqalarining kengayishi natijasida amirlik iqtisodiyotida bozor munosabatlari kuchayib, xorijiy tovarlar aylanishi ortdi. Temir yo'l qurilishi, ayniqsa, Buxoro bilan tashqi bozorlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamladi. Biroq iqtisodiy rivojlanish asosan mustamlaka siyosati ta'sirida kechdi. Rossiya sarmoyadorari va savdogarlari Buxoro bozoriga cuquqr kirib bordi, bu esa mahalliy ishlab chiqaruvchilarning imkoniyatlarini cheklab qo'ydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. Toshkent-2020
2. Shamsutdinov R., Mo'minov X. O'zbekiston tarixi: o'quv qo'llanma. Toshkent: Sharq, 2013.
3. Usmonov Q., Sodiqova M., Burxonova S. O'zbekiston tarixi. Toshkent. 2006.
4. O'zbekiston tarixi. R.Murtazayeva umumiy tahriri ostida. Toshkent. Yangi asr avlodi. 2003.
5. <https://ziyouz.com> sayti
6. <https://arxiv.uz> sayri
7. <https://wikipedia.org> sayti